

УДК 821.162.1-94(477.74-25)

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.24195/2616-5317-2025-41.16](https://doi.org/10.24195/2616-5317-2025-41.16)

ПОЛЬСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ Й ОДЕСА В ХІХ СТОЛІТТІ: ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАРИС ЗА ЕКСПОЗИЦІЄЮ ОДЕСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО МУЗЕЮ

Євгеній М. Степанов

доктор філологічних наук, професор Інституту іноземних мов
Хунаньського педагогічного університету,
Чанша, Китай

e-mail: stepanov.odessa@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є аналіз матеріалів, зібраних в Одеському літературному музеї щодо перебування в Одесі та Північному Причорномор'ї авторитетних польських діячів літератури кінця XVIII і XIX ст., їхніх оцінок міста та його мешканців, ролі Одеси у житті та творчості цих культурних діячів. Об'єктом вивчення слугували частина експозиції музею та деякі раритетні матеріали фондів музею, які стосуються життя та творчості в Одесі письменників XIX століття, що залишили помітний слід у польській літературі та історії. Предметом дослідження вважаємо місце та роль Одеси й Північного Причорномор'я у творчості цих письменників. У результаті проведеної розвідки надано певні оцінки участі в культурному й суспільному житті міста Одеси та одеського регіону Адама Міцкевича, Францишека Малевського, Юліуша Словацького, Олександра Єловицького, Юзефа Крашевського, а також цілої низки інших польських письменників, серед яких Станіслав Трембецький, Хенрик Жевуський, Тадеуш Чацький, Зигмунт Мілковський (Томаш Єж), Міхал Грабовський, Северин Гоцинський, Богдан Залеський, Маврикій Гославський, Густав Олізар, Томаш Падурра, Хенрик Сенкевич. Виявлено деякі факти впливу перебування в Одесі на творчість цих письменників. Указано на раритетні друковані експонати колекції музею. Зроблено висновки, які стосуються того, що інтернаціональна ділова та курортна Одеса певним чином

вплинула на життя та творчість багатьох громадських і культурних діячів польського народу, допомігши їм розширити свої знання у науках, економіці, історії, суспільному житті. Практика розвитку літературного краєзнавства має чимале виховне значення для оцінки мешканцями регіону його культурно-історичного значення в житті країни.

Ключові слова: літературне краєзнавство, польська література, історико-культурне значення, регіонаознавство, місто Одеса, Північне Причорномор'я, Одеський літературний музей.

Вступ. Краєзнавство — це пізнання місцевості, яке здійснюється місцевими ж мешканцями, усебічне вивчення малої батьківщини для розуміння її потреб і задоволення цих потреб спільною працею її населення (Степанов 2002: 253). Краєзнавство має величезне виховне значення. На думку професора І. М. Гревса, воно «об'єднує, просвітлює й облагороджує дух місцевих жителів» (цит. за: Степанов 2002: 253). На початку 1970-х років у краєзнавстві чітко визначилася нова галузь — літературне краєзнавство, яке вивчає певний край, регіон, місто або місцевість із погляду виявлення і популяризації пам'ятних літературних місць. Проте вивчення літературного краєзнавства може мати безпосереднє відношення до дослідження етнопсихологічних процесів формування регіональної ментальності людей. Адже культурні та духовні цінності людини народжуються не за циркулярами чиновників, а життям людини там, де вона живе. Літературний дух Одеси, який надихав письменників різних національних літератур, влучно схарактеризував Богдан Сушинський: «Одесу завжди огортала ота літературна аура, в південній благодаті якої, на межі двох екосвітів — степу і моря, та цілого суцвіття національних культур, утворювалося щось неповторне, позначене ароматом особливого мовного середовища та всесвітньовідомим одеським шармом» [Сушинський 1999: 10].

Через кілька років має виповнитися 50 років Одеському літературному музею, одному з провідних краєзнавчих центрів півдня України. Музей прагне того, аби культура кожного земляцтва, що населяє регіон, була гідно представлена у його експозиції та фондах.

Метою нашої наукової розвідки є аналіз матеріалів, зібраних в Одеському літературному музеї щодо перебування в Одесі та Північному Причорномор'ї авторитетних польських діячів літератури кінця XVIII і XIX ст., їхніх оцінок міста та його мешканців, ролі Одеси у житті та творчості цих культурних діячів.

Виклад основного матеріалу. Волею долі Північне Причорномор'я загалом та Одеса як головне місто цього регіону заселялися різними народами. Кожен народ, який населяє цей край, робив свій внесок у культурну скарбницю цього міжнародного регіону. Своєрідна культура і менталітет народів Північного Причорномор'я залишають незабутній слід у пам'яті тих, хто побував у цьому краї.

Колекція експонатів Одеського літературного музею, присвячена польській літературі та культурі, багата й різноманітна. Її хронологічний діапазон охоплює понад два століття, коли в Одесі та Північному Причорномор'ї було дозволено оселятися чиншевій шляхті. Найбільш цінні експонати, пов'язані з перебуванням в Одесі польських літературних діячів наприкінці XVIII та в XIX ст. Тож, зосередимо увагу на цій колекції.

Частина експонатів присвячена історії польської колонії в Одесі, будучи відображенням усіх сторін життя її мешканців, зокрема, це: сільськогосподарські календарі, збірки народних пісень, книги релігійного змісту, польські газети, що видавалися в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст. Серед них: *Lwowski pielgrzym* (Lwów 1822); *Kalendarz Gospodarski* (1822), деякі інші.

Велика колекція книг походить із особистих бібліотек, наприклад, із бібліотеки Конрада Березовського. Наявні книги, що належали бібліотекам польських товариств, які були організовані та функціювали в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст.: *Dom polski*, *Ognisko*, *Lira*, *Towarzystwo wzajemodopomogi katolickiej жіночої прислуги* та ін. На жаль, у музеї зберігаються лише 2 примірники газети *Odesski tygodnik*, що видавалася в Одесі у 1916 р. Особливу групу експонатів складають раритетні видання, що ілюструють найважливіші моменти в історії польської культури. Це *Słownik mitologiczny* (Warszawa 1806); *Pielgrzym. Pismo, poświęcone*

filozofii, historii i literaturze (Warszawa 1845). Є перший у Польщі підручник з історії польської літератури *Historija literatury polskiej, wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych przez F. Bentkowskiego* (1814) із докладною посвятою князю Адаму Чарторизькому. Відділ історії польської літератури представляють також *Wiadomości historyczno-krytyczne do Dziejów Literatury Polskiej* (Kraków 1819). Серед раритетів трапляються книги історичної тематики: *Zarys dziejów powstania i upadku reformacji w Polsce* (Warszawa 1903); F. Bernatowicz, *Pojęta córka Leżiłejki albo litwiny w XIX wieku* (Wilno 1839; *Obrazy litewskie przez Ignacego Chodźkę* (Wilno 1843). Ці праці нагадують про одну з найблисकुчіших епох польської історії. Їхні автори намагалися воскресити патріотизм та розсудливість шляхти, що згасали після поділів Польщі.

Окрему колекцію складають експонати, що висвітлюють творчість польських поетів української школи: *Северина Гощинського* (*Seweryn Goszczyński*, 1801–1876), *Богдана Залеського* (*Józef Bohdan Zaleski*, 1802–1886), *Маврикія Гославського* (*Maurycy Gosławski*, 1802–1834). У їхній поетичній творчості відобразилася історія та культура України. Звичайно, основна частина колекції — це документи, пов'язані з життям і творчістю польських письменників, поетів, громадських діячів, які перебували в Одесі. Список цих людей чималий. Один із таких людей — *Тадеуш Чацький* (*Tadeusz Czacki*, 1765–1813), відомий письменник, юрист, засновник Кременецького ліцею, автор твору *O litewskich i polskich prawach*. В Одесі його творча обдарованість виявилася дещо несподівано: він був одним із засновників першого у місті торгового товариства, про що свідчать *Польські календарики*, що видавалися тут на початку XIX ст. У 1818–1820 рр. в Одеському Рішельєвському ліцеї навчався *Міхал Грабовський* (*Michał Grabowski*, 1804–1863) — польський письменник, публіцист, один із представників української школи в польській літературі. Його літературознавчі статті друкувалися у критичних журналах. Так, у фондах музею є його стаття про творчість Хенрика Жевуського (журнал *Російська бесіда* за 1858 р.). У 1843 р. у Рішельєвському ліцеї вивчав природничі науки *Зигмунт Мілковський* (псевдонім: *Томаш*

Єж; Zygmunt Miłkowski / Teodor Tomasz Jeż, 1824–1915), який пізніше став одним із організаторів польського повстання 1863–1864 рр. Довго жив в Одесі, зустрічався із Адамом Міцкевичем, разом із ним подорожував Кримом *Хенрик Жевуський* (*Henryk Rzewuski*, 1791–1866), автор історичних новел із доби Станіслава-Августа та найавторитетніший представник клерикально-шляхетського напрямку в польській літературі XIX ст. Після повстання 1831 р. він став офіційним царським публіцистом у Польщі. В Одесі були *Густав Олізар* (*Gustaw Henryk Atanazy Olizar*, 1798–1865), *Томаш (Фома) Падурра* (*Tomasz Padurra*, 1801–1871), протягом 10 років приїжджав на морські купання *Хенрик Сенкевич* (*Henryk Adam Aleksander Pius Sienkiewicz*, 1846–1916). Творчість цих письменників представлена в Одеському літературному музеї численними експонатами.

Ще 1795 року в Одесі побував *Станіслав Трембецький* (*Stanisław Trembecki*, 1739–1812), поет епохи Просвітництва, помічник графа Станіслава-Фелікса Потоцького, а в минулому — секретар короля Станіслава-Августа. Його творчість представлена у музеї двотомним віленським виданням 1822 р. У поемі «Софіївка» є невеликий уривок, присвячений Одесі. Це одне з найраніших поетичних посвячень місту. Трембецький описує безкраї степи, спокійне мирне життя тутешніх поселенців, молоде місто, історія якого тільки-но починалася.

1827 року в Одесі на відпочинку перебував *Юліуш Словацький* (*Juliusz Słowacki*, 1809–1849). Його враження про поїздку причорноморськими степами лягли в основу поеми *Król ładawy* (Змії). Творчість Словацького у фондах музею представлена досить широко: першим повним критичним виданням (Львів, 1909); окремими творами, виданими у Кракові, Варшаві, Львові. Поезією Словацького цікавилися символісти, зокрема, К. Д. Бальмонт. У музеї зберігають незавершений переклад поеми Словацького «Еліон-Геліон», опублікований у журналі *Шипшина* (*Шиповник*) 1912 року.

Олександр Єловицький (*Alexander Jełowicki*, 1804–1877), польський літератор, видавець, громадсько-політичний діяч, перебував в Одесі 1825 року. У своїх мемуарах він писав, що Одеса, життя та заняття її мешканців виявилися одним

із найяскравіших життєвих вражень. Єловицький потрапив до Одеси влітку, коли життя міста кипіло у всьому блиску та різноманітті. У ті часи одеський порт посідав перше місце з хлібо-експортних операцій у південно-східній Європі. Зросло значення Одеси як адміністративного та культурного центру регіону. Єловицький, який протягом 20 років прожив у провінції, вперше побачив таке велике та красиве місто. Ліцей і театр, Інститут шляхетних дівчат і одеська газета, книжкові крамниці, де можна було купити книги всіма мовами, хутори та дачі — все вразило уяву молодого провінціала. У спогадах читаємо: «50 років тому, де зараз Одеса, стояло кілька рибальських хатин. Нині тут місто велике та красиве. У гавані багато суден, на околицях упорядковані хутори, головна прикраса яких — чудові особняки. За 4 милі синіє море. На рівнині над морем білють будинки, щогли кораблів схожі на ліс, де вчора побувала сарана» (Jełowicki 1904: 116). Єловицький пише, що на вулицях міста звучать різні мови. Торгівля зерном була головною статтею доходів. Основним джерелом, звідки до Одеси надходив хліб у першій половині XIX ст., були ще не околиці Одеси, а південно-західні губернії: Волинь та Поділля. Вони становили тодішній економічний регіон Одеси. Хліб доставлявся до моря чумацькими валками. Чумаки наражали себе у ще диких причорноморських степах чималим небезпекам. Письменник згадує: «Проїжджаючи степами, що відокремлюють Одесу від України, часто зустрічаєш вози чумаків, що йдуть із пшеницею та іншим нашим зерном до Одеси, або йдуть до нас за пшеницею або за горілкою, або повертаються із сушеною рибою, з кримською сіллю, з вином. Доїжджаючи до Одеси, віз прилаштовується до воза, і таким ланцюжком тягнуться вони аж на Пересип, яким колись гуляли морські хвилі, а зараз стоять величезні будинки, а сам Пересип є передмістям Одеси (Jełowicki 1904: 116). Проїжджаючи містом, Єловицький бачив, як його вулицями плавно рухаються вози з пшеницею, гуркотять купці. «В Одесі вулиці прямі та широкі, будинки великі, зручні та добре складені. Що не будинок, то пара двоповерхових складів. Двори великі, ринки величезні. Здалеку Одеса виглядає

як скупчення замків, і розкинулася вона так широко, ніби боїться зникнути між морем та степом» (Jełowicki 1904: 117).

Єловицького вразив достаток продуктів харчування в Одесі: «На ярмарках багато чудової риби, свіжих овочів, магазини наповнені закордонними товарами, на вулицях багато іноземців». Народження Одеси було мирним і діловитим, і тому вона, за словами Єловицького, не має «жодної родової плями» (Jełowicki 1904: 117).

З весни й до кінця літнього сезону охоче з'їжджалися до Одеси польські поміщики з Волині та Поділля зі своїми родинами. З легким гумором розповідає Єловицький про їхнє життя і заняття в цьому місті: «Батько продає пшеницю, мати купує одяг, діти вчаться співати італійською, і всі купуються в морі: слабкий, щоби бути здоровим, здоровий, щоби не стати слабким, худий, щоби погладшати, товстий, щоби схуднути» (Jełowicki 1904: 117). Єловицький та його супутники із задоволенням включалися у цей спосіб життя. У спогадах читаємо: «І ми теж дуже рано йшли купатися, вдень ховалися від сонця й пилу, на обід їли прекрасну камбалу і морських бичків, а сік кавунів і апельсинів використовували тут як звичайний напій протягом усього дня. Після обіду ми йшли в парк на прекрасне морозиво, оперу, або на прогулянку з жінками, або в якесь зібрання» (Jełowicki 1904: 117).

У 1825 році до Одеси завітали ще два молоді поляки, які увійшли в історію Польщі: *Францишек Малевський* (*Franciszek Hieronim Malewski*, 1800–1870) і *Адам Міцкевич* (*Adam Bernard Mickiewicz*, 1798–1855). У їхньому житті та творчості перебування в цьому приморському місті залишило помітний слід. Збереглися листи Малевського, де він розповідає про Одесу 1825 року, яка йому сподобалася, хоча виявилася меншою за площею і менш красивою, ніж він припускав» (Chmielowski 1901). Тоді Одеса ще не була покрита «дзвінкою бруківкою». Хоча у 1820-ті роки вулиці міста починали моститися каменем, проте не всі разом, отже, дуже скоро вони вкривалися брудом і пилом. Бруд був причиною пригніченого настрою Малевського: «Вулицями ходити можна, але бруд утримує мене вдома. Болото сягає майже колін». Бруд ускладнював постачання міста водою, внаслідок чого зростали ціни на воду.

Малевський писав, що «бочка води, за яку платять рубль, зараз (навесні) коштує 4» (Gomolicki 1949: 60–61). Малевський зазначає практичний характер одеситів. Він звернув увагу на те, що їхній настрій залежить переважно від успіхів у торгівлі: «Веселість має тут відтінок шкіряний або пшеничний, — пише він. — Коли арнаутка добре платить, обличчя стають ясними, вуста красномовнішими, ноги рухливішими. Якщо пошта приносить погані новини — тихий шеліт, ходіння кутами, нарікання» [там само]. У червні до Одеси з Поділля та Волині звозили зерно, шкіру, пеньку. Отже, Малевський пише: «Зараз вся Одеса завалена возами та переповнена чумаками, безліч обозів ще в дорозі. Ціни скоро впадуть» [там само]. Залишаючи Одесу наприкінці літа 1825 року, Малевський сподівається, що «у майбутньому знову потрапить до краю, де цвітуть апельсини, де павук шовкопряд розвішує свою павутину під чистим небом на березі моря і де мову будь-яких арій чути повсюдно» (Chmielowski 1901: 288). Мабуть, Франциск Малевський, побачивши велику кількість і низьку ціну апельсинів, вирішив, що вони ростуть у регіоні Одеси. Однак насправді їх, як і мармур, дуже часто привозили морем із країн Середземного моря як баласт для безпечного плавання суден, бо кожен судновласник розумів, що за хлібне зерно й інші товари з України він у своїй країні отримає набагато більше доходів, ніж витратив на купівлю апельсинів.

Адам Міцкевич провів в Одесі 9 місяців. Рекомендаційні листи Рилєєва та Бестужева до поета Василя Туманського допомогли Міцкевичу увійти до кола одеської знаті. Міцкевича охоче приймали у Залеських, Собаньських, Шеміотів, Гур'євих. Під впливом світського життя, у яке Міцкевич мимоволі був втягнутий, змінилася його зовнішність, нові враження та почуття відтіснили сумні спогади про минуле. За свідченням Ф. Малевського, в Одесі Міцкевич розпочав працювати над поемою «Конрад Валленрод», там же їм було створено два цикли віршів: «Кримські сонети» та «Любовні сонети». Міцкевич об'єднав їх в одну збірку і видав у 1826 році. Сонети звернені до Донни Джованни, жінки з вигаданим ім'ям. Поширено думку, що її прообразом була Кароліна Собаньська, дружина подільського

поміщика та кохана графа Вітта. Вітт очолював таємну поліцію Таврії та Новоросії. К. Собаньська, за деякими даними, також перебувала на службі у таємній поліції. «Любовні сонети» (22 вірші) становлять, здебільшого, відображення любовних почуттів поета, які він переживав. Описуючи своє почуття, Міцкевич досягає вершини поетичної майстерності (сонети *Dzień dobry, Dobranoc*). Після цього настає розрядка настрою, в сонетах з'являється іронічний, навіть зневажливий тон: жінка, якою він захоплений, виявилася нечесною. У сонетах відчувається самотність, відтінки смутку, важкого душевного стану.

«Кримські сонети», написані Міцкевичем після подорожей Бесарабією та Кримом, відобразили думки, почуття, враження поета від побаченого в дорозі. Міцкевича супроводжували 5 осіб, троє з яких перебували на службі у таємній поліції. Граф Вітт, Кароліна Собаньська та Олександр Бошняк здійснювали негласний нагляд за поетом. Двоє інших, Г. Жевуський та А. Собаньський, були поряднішими. До речі, О. Бошняк на час поїздки змінив мундир полковника на сюртук дивака-ботаніка.

Досі літературознавці зрідка звертають увагу на незакінчений сонет «Яструб». Поетика вірша, настроїв ліричного героя — все свідчить про те, що цей сонет належить до кримського циклу, але з невідомих причин не був включений автором до збірки. Цей сонет дуже важливий для розуміння переживань, відбитих у 18 творах циклу. Лейтмотив сонета — тема недовіри до людей, які оточують поета у поїздки Кримом:

*Biedny jastrząb... śród niebios porwała go chmura,
W obcy zaniósła żywioł i dalekie strony;
Morską przesiąkły rosą, wichrami znużony,
Śród ludzi na tim maszcie rozłoczył swe pióra.
(Бідолашний яструб!.. Хмара його в небесах схопила,
Занесла на чужину в далекі краї;
Напоений морською росю, втомлений бурею,
Розпустив він своє пір'я на щоглі перед людьми).*

Звертаючись, як і в «Любовних сонетах», до Донни Джованни, Міцкевич вимовляє:

*Po cóż te słowa miłe, te zdradne nadzieje?
Sama w niebezpieczeństwie, drugim stawisz sidła...
(I навіщо ці милі слова, ці зрадливі надії?
Сама у небезпеці й іншим ставиш пастку...)
(Переклад наш: Є. С.).*

Ні світське життя одеських салонів, ні шум морських хвиль, ні клич муедзинів зі шпилів кримських мінаретів не могли заглушити внутрішнього прагнення Міцкевича почути голос своєї Батьківщини. Його уяву приваблювала екзотика Сходу. У «Кримських сонетах» Міцкевич повною мірою висловив своє захоплення природою, різноманітністю барв Північного Причорномор'я. Однак у них відчувається постійна присутність батьківщини поета. Немоżliвість повернутися туди обтяжує Міцкевича. Так, у сонеті «Аккерманські степи» (*Stepy Akermanskie*) поет захоплюється простором степового океану, його різнотрав'ям і тишею, проте спогади про батьківщину повертають до реального життя:

*W takiej ciszy! – tak ucho natężam ciekawie,
Że słyszałbym głos z Litwy, – Jedźmy, nikt nie woła!
(Така тиша! – Напружую вуха,
Щоб голос почути з Литви... –
Марно. Ходім, бо не кличе ніхто!)
(Переклад наш: Є. С.).*

Ностальгію за вітчизною, за рідним і любимим містом чути в пісні «Піліgrim»:

*U stóp moich kraina dostatków i krasy,
Nad głową niebo jasne, obok piękne lice:
Dlaczegoż stąd ucieka serce w okolice
Dalekie, i – niestety! Jeszcze dalsze czasy?
Litwo! Piały mi wdzięczniej twe szumiące lasy
Niż słowiki Bajdaru, Salhiry dziewice;
I weselszy deptałem twoje trzęsawice
Niż rubinowe morwy, złote ananasy.
(Край достатку і краси біля ніг моїх лежить,
Над головою – ясне небо, поруч – прекрасне обличчя:
Чому ж тікає звідси моє серце в краї далекі,
Й, на жаль, в часи ще дальші?!
Литво! Шелест твоїх лісів співа мені витонченіше,
Ніж солов'ї Байдару, дівчата Салгіру;*

*І краще б я топтав твої болота,
Ніж рубінові шовковиці й золоті ананаси.)*
(Переклад наш: Є. С.)

Незважаючи на численні знайомства та захоплення, відчуття порожнечі не залишає Міцкевича. Сама Одеса не викликала в нього такого інтересу, як у Єловицького. У листах він байдуже пише про те, що життя в Одесі таке дешеве, що волоськими горіхами викладатимуть тротуари (Chmielowski 1901: 292–293). Заразом поет відзначає цілющі якості морської води і пише своєму другу Антонію Одинцю, що від тутешньої води у нього починають зуби відростати. Виїжджаючи з Одеси 29 жовтня 1825 року, Міцкевич пише вірш *Dumania w dzień odjazdu* (Думи в день від їзду) (Mickiewicz 2025). Вірш наповнений тугою:

*Tak odjeżdżam: nikt dobrej nie życzy mi drogi.
Cóż, choć miasto porzucę, choćby z oczu znikli
Mieszkańce, ktryżu do mnie sercem nie przywykli?
Mój wyjazd nie okryje nikogo żalobą,
I ja nie chcę lzy jednej zostawić za sobą.*

(Тож від їжджаю я: ніхто
Щасливої дороги не побажає вслід мені.
Якщо покину місто я, і зникнуть з поля зору
Всі мешканці, ніхто не буде плакати за мною.
І я не хочу залишати після себе сліз жодних).
(Переклад наш: Є. С.)

На нашу думку, такі настрої було спричинено почуттями розчарування та спустошеності, бо з його очей впали «рожеві окуляри»: він зрозумів, хто і як за ним шпигував як за неблагонадійним громадянином. Навіть жінка, якою він захопився, виявилася агенткою охоронного відомства. Надалі Міцкевичем були написані французькою мовою п'єси *Confédérés de Bar* (Барські конфедерати) і *Jacques Jasinski* (Якуб Ясинський або Два поляка) (Mickiewicz 1867), у яких відобразилися одеські знайомства, світське життя в Одесі.

Колекція експонатів Одеського літературного музею, присвячена Міцкевичу, повністю відображає його життя і творчість. Це поодинокі паризькі, віленські, варшавські видання;

повністю представлена його лірика, публіцистика, лекції з історії слов'янських літератур. Наявні всі переклади творів Міцкевича різними мовами.

Юзеф Ігнаци Крашевський (*Józef Ignacy Kraszewski*, 1812–1887) вперше приїхав до Одеси на початку червня 1842 року. Це була довга подорож від Гродна до Одеси, у тому числі через Єдисан (межіріччя Дніпра та Дністра з початком на північному заході від річки Кодими). Все, що здавалося цікавим, що займало його уяву, позначалося в тритомному творі, написаному в 1845–1846 роках, *Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku* (*Спогади про Одесу, Єдисан і Буджак*). Крашевський докладно описує звичаї запорізьких козаків та могили коня Володимира Ярославича, пам'ятки міст і сіл. До Одеси Крашевський приїхав на початку червня. Шалене захоплення охопило його, коли вдалині вималювалися обриси міста: це земля, де жили колись греки та римляни, генуезці та венеційці, поляки та турки. Крашевський згадує, як російське військо взяло фортецю Хаджибей, розповідає про діяльність Де-Рібаса, Рішельє, Воронцова. В Одесі письменник насолоджувався красою і корисними властивостями моря, оглядав колекцію одеського археолога та нумізмата Бларамберга, відвідував палаци одеської знаті та заміські вілли. Щодня на нього чекали нові цікаві зустрічі та заняття. Він познайомився з багатьма цікавими людьми міста: з викладачами Рішельєвського ліцею Григор'євим та Мурзакевичем він обговорював сьогодення і майбуття Одеси, з болгарським просвітителем, громадським діячем, меценатом Василем Априловим він говорив про майбутнє слов'янських держав, у Аполлона Скальковського (Геродота Одеси) цікавився подробицями життя Міцкевича в Одесі. Зрештою, приємно проводив час у компанії професора медицини з Варшавського університету *Кароля Качковського* (*Karol Kaczkowski*, 1797–1867), музиканта Козловського, інших друзів. На початку серпня Крашевський майже тиждень подорожував буджакськими степами Бесарабії. Живучи у місті, яке було центром міжнародної торгівлі країни, Крашевський замислився про необхідність і важливість вивчення економічних проблем одеського регіону.

З цією метою він почав збирати історичні відомості про Одесу та Північне Причорномор'я та статистичні дані про розвиток торгівлі, промисловості, сільського господарства, матеріали про засоби сполучення в Одесі та за її межами (Chmielowski, 1888: 164). Для краєзнавців найбільшою цінністю є опис тогочасної Одеси очима сторонньої людини. Описуючи вулиці, базари, площі, бульвар, магазини, кафе, Крашевський так оцінює життя в цьому місті: «...Усього вистачає в Одесі: руху, метушні, тиші та спокою – чого хочеш» (Kraszewski, 1845: 1, 118).

Вдруге Ю. І. Крашевський приїхав до Одеси 1853 року, сподіваючись, що цілющі морські ванни подолають його хворобу. У листах до рідних він відзначив разючі зміни, що відбулися в місті за 10 років його відсутності (1842–1953 рр.): збудовано безліч нових красивих будівель та магазинів. Незмінними залишилися тільки прекрасне море та жадливі бруківки! (Kraszewski 1845, 1: 164).

Висновки. Отже, ми спробували проаналізувати невелику частину зібраного Одеським літературним музеєм матеріалу, що зберігає пам'ять про місто Одесу й Північне Причорномор'я та їхню роль в історії польської культури та літератури XIX століття. Ми бачимо, що інтернаціональна ділова та курортна Одеса певним чином вплинула на життя та творчість багатьох громадських і культурних діячів польського народу, допомагаючи їм розширити свої знання у науках, економіці, історії, суспільному житті. І нікого цей край не залишав байдужим.

Висловлюю подяку директору Одеського літературного музею Ліптузі Тетяні Іванівні та колишньому науковому співробітнику Римар Наталії Миколаївні, яка передчасно пішла з життя, за надані матеріали та співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА

Степанов Є. М. Одеське літературне краєзнавство очима сучасників (за матеріалами анкетування). *Історико-літературний журнал*. Одеса : ОНУ, 2002. Вип. 7. С. 253–259.

Сушинський Б. І. Осмислюючи людяність і вічність... *Письменики Одещини на межі тисячоліть* : Антологія-довідник. Одеса : Альфа-Омега, ОКФА, 1999. С. 5–16.

Chmielowski P. Adam Mickiewicz : Zarys biograficzno-literacki. 3-ie wyd., poprawione. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1901. T. 1. 428 s.

Chmielowski P. Józef Ignacy Kraszewski : Zarys historyczno-literacki. Kraków : Gebethner, 1888. III, 534 s.

Gomolicki L. Dziennik pobytu Mickiewicza w Rosji 1824–1829. Warszawa : Książka i Wiedza, 1949. 377 s.

Jełowicki A. Ch. Moje wspomnienia. Kraków : Skład główny w księgarni E. Wende i Spółka, 1904. 212 s.

Kraszewski J. I. Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku : w 3 t. Wilno : Nakład i druk T. Glückberga, 1845–1846.

Mickiewicz A. Drame polonaises : Les confédérés de Bar. Jacques Jasinski ou Les deux Polognes. Paris : Libraire du Luxembourg, 1867. XVI, 85 p.

Mickiewicz A. Dumania w dzień odjazdu. URL : [https://pl.wikisource.org/wiki/Dumania_w_dzień_odjazdu_\(Mickiewicz,_1929\)/](https://pl.wikisource.org/wiki/Dumania_w_dzień_odjazdu_(Mickiewicz,_1929)) [дата звернення: 11.10.2025].

POLISH WRITERS AND ODESSA IN THE 19TH CENTURY: A LITERARY AND LOCAL HISTORY ESSAY BASED ON THE EXHIBITION OF THE ODESSA LITERARY MUSEUM

Ievgenii N. Stepanov

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Full Professor,
Professor of the Institute of Foreign Languages
Hunan Normal University,
Changsha, China

e-mail: stepanov175@163.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

SUMMARY

The purpose of the article is to analyze the materials collected in the Odesa Literary Museum regarding the stay in Odesa and the Northern Black Sea Region of authoritative Polish literary figures of the late 18th and 19th centuries, their assessments of the city and its inhabitants, and the role of Odesa in the life and work of these cultural figures. The object of study is part of the museum's exposition and some rare materials from the museum's collections, which relate to the life and work in Odesa of writers of the 19th century who left a noticeable mark on Polish literature and history. The subject of the study is the place and role of Odesa and the Northern Black Sea Region in the work of these writers. As a result of the conducted research, certain assessments were made of the participation of Adam Mickiewicz, Franciszek Malewski, Juliusz Słowacki, Alexander Jełowicki, Józef Kraszewski, as well as a number of other Polish writers, including Stanisław Trembecki, Henryk Rzewuski, Tadeusz Czacki, Zygmunt Miłkowski (Tomasz Jeż), Michał Grabowski, Seweryn Goszczyński, Bohdan Zaleski, Maurycy Gosławski, Gustaw

Olizar, Tomasz Padurra, Henryk Sienkiewicz in the cultural and social life of the city of Odesa and the Odesa region. Some facts of the influence of their stay in Odessa on the work of these writers were revealed. Rare printed exhibits from the museum's collection were indicated. The conclusions are drawn that the international business and resort Odesa has in some way influenced the life and work of many public and cultural figures of the Polish people, helping them to expand their knowledge in science, economics, history, and social life. The practice of developing literary local history has considerable educational value in the assessment by the residents of the region of its cultural and historical significance in the life of the country.

Key words: literary local history, Polish literature, historical and cultural significance, regional studies, the city of Odesa, the Northern Black Sea Region, the Odesa Literary Museum.

REFERENCES

- Chmielowski P. (1901). Adam Mickiewicz : Zarys biograficzno-literacki. 3-ie wyd., poprawione. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa. T. 1 [in Polish].
- Chmielowski P. (1888). Józef Ignacy Kraszewski : Zarys historyczno-literacki. Kraków : Gebethner [in Polish].
- Gomolicki L. (1949). Dziennik pobytu Mickiewicza w Rosji 1824–1829. Warszawa : Książka i Wiedza [in Polish].
- Jełowicki A. Ch. (1904). Moje wspomnienia. Kraków : Skład główny w księgarni E. Wende i Spółka [in Polish].
- Kraszewski J. I. (1845–1846). Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budżaku : w 3 t. Wilno : Nakład i druk T. Glücklichberga [in Polish].
- Mickiewicz, A. (1867). Drame polonais : Les confédérés de Bar. Jacques Jasinski ou Les deux Polonois. Paris : Libraire du Luxembourg [in French].
- Mickiewicz A. Dumania w dzień odjazdu. URL: : [https://pl.wikisource.org/wiki/Dumania_w_dzien_odjazdu_\(Mickiewicz,_1929\)/](https://pl.wikisource.org/wiki/Dumania_w_dzien_odjazdu_(Mickiewicz,_1929)) [Accessed: October, 11, 2025] [in Polish].
- Stepanov Ie. M. (2002). Odeske literaturne kraieznavstvo ochyma suchasnykiv (za materialamy anketuvannia) [Odessa literary local history through the eyes of contemporaries (based on survey materials)]. *Istoryko-literaturnyi zhurnal* [Historical and literary journal]. Odesa : Odesa National University. Vol. 7, pp. 253–259 [in Ukrainian].
- Sushynsky B. I. (1999). Osmysliuiuchy liudyaniist' i vichnist'... [Understanding humanity and eternity...]. *Pysmennyky Odeshchyny na mezhi tysyacholit* : Antolohiia-dovidnyk [Writers of the Odesa region on the verge of millennia : Anthology-reference book]. Odesa : Alfa-Omega, OKFA, pp. 5–16.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2025

Стаття прийнята 08.12.2025

Опубліковано 29.12.2025

